

Piotr Kilanowski <https://orcid.org/0000-0003-0803-4291>
Universidade Federal do Paraná (UFPR)
emaildopiotr@gmail.com

O próbach zbliżania światów – tłumacze i przekłady literatury polskiej w Brazylii

On Bringing Worlds Together – Translators and Translations of Polish Literature in Brazil

Abstract: This paper is an attempt to narrate the history of translation of Polish literature in Brazil from the 1990s until today. It gives a detailed account of the translational achievements of the preeminent translators of Polish literature into Brazilian Portuguese, among them: Henryk Siewierski, Tomasz Barciński, Marcelo Paiva de Souza, Regina Przybycień, Piotr Kilanowski, and Eneida Favre. It also traces the interrelations between translational activities and scholarly research of the translators who are also academics working in the field of Polish literature. At the same time, the article attempts to highlight the importance of Polish studies in Paraná and of the Polish diaspora in popularizing Polish literature in Brazil.

Keywords: Brazilian translations of Polish literature, reception of Polish literature in Brazil, translation studies, Polish studies in Brazil

Streszczenie: Niniejszy artykuł jest próbą opowieści o historii przekładów literatury polskiej w Brazylii od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku po moment obecny. Zaprezentowano w nim szczegółowo dokonania translatorskie najważniejszych tłumaczy literatury polskiej na brazylijski portugalski, między innymi Henryka Siewierskiego, Tomasza Barcińskiego, Marcela Paivy de Souzy, Reginy Przybycień, Piotra Kilanowskiego i Eneidy Favre. Starano się również ukazać powiązania między działalnością przekładową a badaniami naukowymi tych z tłumaczy, którzy zawodowo zajmują się badaniem literatury polskiej. Jednocześnie artykuł próbuje unaocznic ważną rolę polonistyki parańskiej i Polonii w popularyzowaniu literatury polskiej w Brazylii.

Słowa kluczowe: tłumaczenia literatury polskiej w Brazylii, recepcja literatury polskiej w Brazylii, translatoologia, polonistyka w Brazylii

Literatura polska w Brazylii jest niewątpliwie coraz bardziej obecna. I bez wątpienia wielką część tej obecności zawdzięczamy bezpośrednio lub niebezpośrednio polskiej emigracji do Brazylii. Silna obecność potomków Polaków

imigrantów, którzy do roku 1938 żyli w polszczyźnie i uczyli się jej w szkołach w Brazylii (do czasów zabronienia nauki i użytkowania publicznego języków mniejszościowych edyktem dyktatora Getúlio Vargasa, który spowodował prześladowania uczących i mówiących innymi językami niż portugalski¹), stworzyła podwaliny pod zainteresowanie literaturą polską. To dzięki organizacjom polonijnym i wysiłkom Polonusów powstała na Uniwersytecie Federalnym Parany w Kurytybie (UFPR) w 2009 roku jedyna obecnie istniejąca w Ameryce Łacińskiej polonistyka, miejsce szczególne, jeżeli chodzi o upowszechnianie literatury polskiej i badania nad nią. To również głównie dzięki polskim imigrantom literatura polska zaistniała *de facto* w Brazylii.

Jednym z powodów przeprowadzki do Brazylii Henryka Siewierskiego, pioniera upowszechniania tu literatury polskiej, było właśnie badanie Polonii i współpraca z organizacjami polonijnymi², a jednym z efektów tej współpracy stała się pierwsza antologia poezji polskiej wydana w Brazylii, *Quatro poetas poloneses*³ (tłumaczenie wspólne z José Santiago Naudem), poprzedzona wydaniem prawie samizdatowym pierwszej antologii poezji polskiej w Portugalii⁴ (tłumaczenie wraz z grupą studentów). Wśród rozlicznych zasług Siewierskiego jako popularyzatora i tłumacza literatury polskiej, który sam stał się imigran-tem, należy wymienić pionierskie czasopismo „Aproximações: Europa do Leste em Língua Portuguesa”⁵, które redagował w latach 1987–1990 i w którego czterech zaledwie numerach zaistniały nie tylko ważne nazwiska z kręgu literatury polskiej (wymieńmy kilka z nich: Wisława Szymborska, Zbigniew Herbert, Czesław Miłosz, Ryszard Krynicki, Tadeusz Konwicki, Adam Zagajewski, Tadeusz Różewicz, Jan Błoński, Józef Tischner, Gustaw Herling-Grudziński, Witold Gombrowicz, Anna Kamińska, Sławomir Mrożek, Leszek Kołakowski, Aleksander Wat, Ryszard Kapuściński), ale także ważne nazwiska z kręgu literatur słowiańskich i środkowoeuropejskich oraz nazwiska badaczy, których

¹ Bardzo ciekawe studium przypadku Zjednoczenia Stowarzyszeń „Oświata” pokazanego na szerszym tle procesu wywołanego przez dekret Vargasa przedstawia historyk Polonii brazylijskiej Rhuan Targino Trindade Zaleski we wspólnym artykule z Fabianą Reginą da Silva: zob. F.R. da Silva, R.T.T. Zaleski, *Estado Novo, campanha de nacionalização e a restrição nos processos de sociabilidade étnica entre os polono-brasileiros no Sul do Brasil: União das Sociedades Oswiata*, „Revista Semina” 2017, t. 16, nr 2, Passo Fundo, <http://seer.upf.br/index.php/ph/article/view/8181/4836>, dostęp: 6.04.2020.

² Siewierski wspomina o tym w swej książce *Jak dostałem Brazylię w prezencie*, Kraków 1998, s. 9.

³ C. Miłosz, T. Różewicz, W. Szymborska, Z. Herbert, *Quatro poetas poloneses*, tłum., wstęp H. Siewierski, J.S. Naud, Curitiba 1994.

⁴ C. Miłosz, T. Różewicz, W. Szymborska, R. Krynicki, Z. Herbert, *Versos polacos*, tłum. M.T. Bação Fernandes, F. Menezes, M.C. Correia, C. Santos Pereira, H. Siewierski, Lisboa 1985.

⁵ „Aproximações: Europa do Leste em Língua Portuguesa”, Brasília: Lisboa, 1987–1990, t. 1–4. Skany czasopisma zostały niedawno udostępnione na stronie Katedry Cypriana Norwida prowadzonej przez Siewierskiego na Universidade de Brasília: <http://catedranorwid.unb.br/revista-aproximacoes>, dostęp: 17.04.2020.

późniejszy wkład w obecność literatury polskiej w Brazylii i badania nad nią powinien zostać tu odnotowany: Aleksandar Jovanović, Marcelo Paiva de Souza i niżej podpisany. Dziełem Jovanovicia są przede wszystkim przekłady różnorodnych wierszy poetów polskich (Jan Kochanowski, Julian Tuwim, Miłosz, Miron Białoszewski, Tymoteusz Karpowicz, Różewicz, Szymborska, Herbert, Bogdan Czaykowski, Zagajewski, Ewa Lipska, Julian Kornhauser, Stanisław Barańczak) w wydanej przez niego antologii poezji słowiańskiej *Céu vazio*⁶. I choć w odróżnieniu od Marcelo Paivy de Souzy i niżej podpisanego Jovanovicia (profesor na Universidade de São Paulo) nie jest badaczem literatury polskiej, niewątpliwie jego tłumaczenia do takich badań są używane.

Wróćmy do Siewierskiego (profesora na Universidade de Brasília) i jego zasług nie tylko jako propagatora literatury polskiej, jej badacza i inspiratora, który wielu badaczy i tłumaczy zainteresował tą literaturą, ale przede wszystkim jako tłumacza. Oprócz wymienionych już antologii Siewierski jest również tłumaczem tomiku poezji Miłosza (współ z de Souza)⁷, dzieł zebranych Brunona Schulza⁸, *Barbarzyńcy w ogrodzie* Herberta⁹, *Początku*¹⁰ i *Mszy za miasto Arras*¹¹ Andrzeja Szczępińskiego, *Panny Nikt*¹² Tomka Tryzny, *Świata „opery żebraczej”* Bronisława Geremka¹³, esejów Stanisława Lema¹⁴, *Fortepianu Szopena*¹⁵ Cypriana Kamila Norwida (ponownie wraz z de Souza) i trzeciego tomu *O co pytają nas wielcy filozofowie*¹⁶ Kołakowskiego. Dodać należy, że Siewierski również tłumaczy na język polski i dzięki jego tłumaczeniu mamy po polsku

⁶ A. Jovanović, *Céu vazio. 63 poetas eslavos*, oprac., wstęp, przypisy, tłum. A. Jovanović, São Paulo 1996. Przełożone wiersze to: Kochanowskiego *Ku muzom*, *O żywocie ludzkim*, *Na lipę*; Tuwima *Wiersz*; Miłosza fragment *Do Tadeusza Różewicza, poety*, *Piosenka o końcu świata*, *Ars poetica*; Białoszewskiego *Autoportret odczuwany*; Karpowicza *Pożar*, *Sen*; Różewicza *Kto jest poetą*, *Powrót poety*, *Rehabilitacja pośmiertna*; Szymborskiej *Niebo*; Herberta *Raport z obłożonego miasta*, Czaykowskiego *Bunt wierszem*; Zagajewskiego *Kłęska*; Lipskiej – *Testament*, *Ucz się śmierci*; Kornhausera *Poezja*; Barańczaka *Długowieczność oprawców*.

⁷ C. Miłosz, *Não mais*, wybór, tłum., wstęp H. Siewierski, M.P. de Souza, Brasília 2003.

⁸ B. Schulz, *Ficção completa*, tłum., posłowie H. Siewierski, São Paulo 2012. Jest to wznowienie poprawionych tłumaczeń z lat dziewięćdziesiątych (tenże, *Sanatório*, Rio de Janeiro 1994; tenże, *Lojas de canela*, Rio de Janeiro 1996). W zeszłym roku ukazało się kolejne poprawione wznowienie *Sklepów cynamonowych* (tenże, *Lojas de canela e outras narrativas*, São Paulo 2019).

⁹ Z. Herbert, *Um bárbaro no jardim*, tłum. H. Siewierski, Belo Horizonte 2018.

¹⁰ A. Szczępiński, *A bela senhora Seidenman*, tłum. H. Siewierski, São Paulo 2007.

¹¹ Tenże, *Uma missa para a cidade de Arras*, tłum. H. Siewierski, São Paulo 2001.

¹² T. Tryzna, *Senhorita Ninguém*, tłum. H. Siewierski, Rio de Janeiro 1999.

¹³ B. Geremek, *Os filhos de Caím. Vagabundos e miseráveis na literatura europeia 1400–1700*, tłum. H. Siewierski, São Paulo 1995.

¹⁴ S. Lem, *Nova cosmogonia e outros ensaios*, tłum., wstęp, posłowie H. Siewierski, São Paulo 2019.

¹⁵ C.K. Norwid, *O piano de Chopin*, tłum. H. Siewierski, M.P. de Souza, Brasília 1994.

¹⁶ L. Kołakowski, *Sobre o que nos perguntam os grandes filósofos*, t. 3, tłum. H. Siewierski, Rio de Janeiro 2009.

między innymi jedyną książkę poetycką, którą wydał za życia Fernando Pessoa¹⁷ i jedyną książkową antologię poezji brazylijskiej¹⁸.

Wśród najważniejszych dzieł Siewierskiego jako badacza literatury polskiej znajduje się niewątpliwie jego *História da Literatura Polonesa*¹⁹. Książka ta jest jednym z podstawowych podręczników używanych na polonistyce UFPR zarówno przez studentów, którzy polskiego jeszcze nie umieją, jak i przez tych, którzy pomimo tego, że ten język już znają, zawsze będą się posługiwać bieglej językiem ojczystym. Dodatkowym atutem historii literatury napisanej przez tłumacza jest to, że zilustrowana jest rozlicznymi przekładami Siewierskiego, de Souza albo obydwóch translatorów pracujących w duecie. Innym ważnym przyczynkiem do badań jest jedyna miniantologia tekstów Mickiewicza i o Mickiewiczu²⁰, będąca nadal jednym z podstawowych źródeł informacji na temat wieszczki i jego tekstów w Brazylii. Podobnym i ważnym dziełem stworzonym z udziałem Siewierskiego i de Souza jest również wydawnictwo poświęcone Tuwimowi²¹.

Niewątpliwie pionierskie wysiłki tłumacza i badacza takiego jak Siewierski owocują rozlicznymi inspiracjami; tak jak same tłumaczenia stanowią bazę dla pracy badawczej nad literaturą polską. Oprócz wymienionych już przykładów wpływu, jaki jego prace wywarły na tłumaczach (jak Jovanović) czy tłumaczach będących również badaczami (jak de Souza), pozwolę sobie przytoczyć jeszcze dwa przejawy oddziaływania tłumacza i znawcy literatury Siewierskiego. Pierwszy z nich to obecność polskich wierszy w antologii poezji tłumaczonej autorstwa jednego z najwybitniejszych współczesnych poetów i tłumaczy brazylijskich Nelsona Aschera. Pomimo nieznamości polskiego wielojęzyczny poeta, używając przekładów na różne języki i konsultując wątpliwości z Siewierskim, umieścił w swej antologii wiersze Mikołaja Sępa Szarzyńskiego, Miłosza, Karpowicza,

¹⁷ F. Pessoa, *Przesłanie*, tłum. H. Siewierski, A. da Silva, Warszawa 2006.

¹⁸ *33 wiersze brazylijskie: Carlos Drummond de Andrade, João Cabral de Melo Neto, Mario Quintana*, oprac. H. Siewierski, Warszawa 2011.

¹⁹ H. Siewierski, *História da Literatura Polonesa*, Brasília 2000.

²⁰ *Adam Mickiewicz: um poeta peregrino*, oprac. H. Siewierski, Brasília 1998. Publikacja oprócz artykułów autorstwa między innymi Siewierskiego i de Souza zawiera tłumaczenia autorstwa między innymi Siewierskiego (tłumaczenie na polski wiersza Castro Alvesa *Do matki niewolnika*, będącego parafrazą *Do Matki Polki* Mickiewicza), Mariano Kawki (*Inwokacja do Pana Tadeusza*), Paulo Leminskiego (***) (połączy się łzy me czyste), Machado de Assisa (*Alpuhara*), Marcelo Paivy de Souza (*Dzień dobry, Dobranoc, Stepy akemańskie, Ajudab*), José Santiago Nauda (*Nad wodą wielką i czystą*), Pawła Hejmanowskiego (fragmenty *Ziemi Ulro* Miłosza), Piotra Kilanowskiego i João Vianneya Cavalcanti Nuto (fragmenty *Czarnych kwiatów* Norwida).

²¹ *Tuwim*, oprac. A. Drewno, Warszawa 2013. Publikacja zawiera między innymi artykuł Wojciecha Ligęzy i przekłady autorstwa Siewierskiego (*Erotyk, Wiersz, Los*), de Souza (*Trawa, Abecadło, Prasie plotki, Pan Tralaliński, Spóźniony słowik, Zosia samosia*), Carlosa Drummonda de Andrade (*Pogrzeb*), Geira Camposa (fragment *Kwiatów polskich*), Aleksandara Jovanovicia (*Wiersz*), José Carlosa da Costy Diasa i Gerardo Beltrana (*Lokomotywa*) i André de la Cruza (*Okulary*).

Szyborskiej i Herberta²². Zresztą podobną rolę w popularyzacji poezji polskiej przy pomocy znanego poety brazylijskiego, *toute proportion gardée*, odegrała dekadę wcześniej Grażyna Drabik, której tłumaczenia Szyborskiej, Kamińskiej, Miłosa i Herberta we współpracy z wielką poetką brazylijską Aną Cristiną César należą do pierwszych tłumaczeń polskich poetów na portugalski i ostatnich dzieł poetki brazylijskiej²³.

Drugim przykładem inspiratorskiej skuteczności Siewierskiego jest wpływ, jaki wywarł on na działalność Tomasza Łychowskiego, kolejnego z polskich imigrantów, zajmujących się rozpowszechnianiem kultury i literatury polskiej. Łychowski, urodzony w 1934 roku w Angoli w rodzinie polsko-niemieckiej, był jednym z najmłodszych więźniów Pawiaka i po wojnie wraz z rodziną wyemigrował do Brazylii, gdzie stał się jednym z aktywnych działaczy polonijnych²⁴. Po przejściu na emeryturę mógł w pełni poświęcić się zainteresowaniom artystycznym. Obecnie jest malarzem, poetą (wspierał go zresztą przy pierwszych próbach poetyckich właśnie Siewierski) i tłumaczem. Dzięki inspiracji Siewierskiego Łychowski przełożył (oprócz utworów własnych – jest pisarzem dwujęzycznym) dwa pierwsze tomy esejów Kołakowskiego²⁵ (trzeci tom, jak nadmieniałem, przetłumaczył sam Siewierski), niedawno zaś ukończył tłumaczenie *Tryptyku rzymskiego* Karola Wojtyły, który czeka na publikację w wydawnictwie É realizações. Łychowski ogłosił również drukiem tłumaczenia wierszy Krynickiego i Lipskiej w czasopiśmie „Revista Brasileira”²⁶.

Prawie równolatkiem, imiennikiem i przyjacielem Łychowskiego z młodzieżowej organizacji polonijnej w Rio de Janeiro „Świetliki” był Tomasz Barciński (1936–2014), kolejny imigrant, którego zasług dla upowszechniania w Brazylii literatury polskiej nie sposób przecenić. Jego rodzice, AK-owcy, uciekając przed prześladowaniami ze strony reżimu komunistycznego, przybyli do

²² N. Ascher, *Poesia albeia. 124 poemas traduzidos*, oprac., tłum. N. Ascher, Rio de Janeiro 1998. Przełożone wiersze to: Sępa Szarzyńskiego *Epitafium Rzymowi*; Miłosa *Dziecię Europy* i *List*; Karpowicza *Lekcja ciszy*; Szyborskiej *Terrorysta, on patrzy*; Herberta *Tren Fortynbrasa*.

²³ Dokonania te jak dotąd niestety nie doczekały się wydania książkowego ani szczegółowego opracowania. Zacytujmy jedynie niektóre z publikacji umieszczonych w czasopiśmie: wiersze Kamińskiej, Miłosa i Szyborskiej we wspólnym tłumaczeniu Grażyny Drabik i Any Cristiny César ukazały się w czasopiśmie „Religião e sociedade” 1984, nr 11, wiersze Herberta w „Folhetim”, 4.08.1985, s. 12.

²⁴ Z historią Łychowskiego, wspaniale opowiedzianą przez niego samego, można zapoznać się, czytając jego autobiografię: T. Łychowski, *Moja droga na księżyc*, Warszawa 2010.

²⁵ L. Kołakowski, *Sobre o que nos perguntam os grandes filósofos*, t. 1, tłum. T. Łychowski, Rio de Janeiro 2009; tenże, *Sobre o que nos perguntam os grandes filósofos*, t. 2, tłum. T. Łychowski, Rio de Janeiro 2009.

²⁶ T. Łychowski, *Poesia da Polônia: Ewa Lipska, Ryszard Krynicki*, „Revista Brasileira” 2016, t. 89, s. 245–265 (wiersze Lipskiej: *Przesłanie, Zdobądź się wreszcie*, *** (Nie zostałem wybitnym mężem stanu), *** (Nie uratowała mnie powódź), *Ucz się śmierci* i Krynickiego: *Moja córeczka uczy się czytać, Czym jest poezja, która nie ocala Narodów ani ludzi?, Wierzę, Dobroć jest bezbronna, Poezja*).

Brazylii w 1947 roku. Po przejściu na emeryturę w 1999 roku były inżynier postanowił poświęcić się tłumaczeniu literatury polskiej. Dzięki swoim kontaktom w dużych wydawnictwach i uporowi zdołał przetłumaczyć i wydać, w ciągu piętnastu lat aktywności, 24 książki. I pomimo że jakość tłumaczeń Barcińskiego często jest przyczynkiem do rozważań z dziedziny krytyki przekładu, pomimo że często możemy pokazywać na przykładach jego prac, czego tłumacz nigdy nie powinien robić i na jakie błędy nie może sobie pozwalać, pomimo utyskiwań tych, którzy, mając dostęp do oryginałów, porównują je z przekładami z niezmiennym zdziwieniem i zaskoczeniem (niestety nie pozytywnym), należy pionierską i tytaniczną pracę Barcińskiego zakwalifikować jako fenomen ze wszech miar pozytywny dla literatury polskiej.

Dzięki jego uporowi i przecieraniu szlaków wcześniej nieprzetartych zaistnieli na rynku brazylijskim autorzy polscy znani i nieznan, ważni i mniej ważni, sprzedający się dobrze i zalegający półki. I, co warto podkreślić, mimo że na jego błędy tłumaczeniowe zżymają się mniej lub bardziej oficjalnie znawcy tematu, nauczyciele i studenci polonistyki, to zaskakująca bywa bardzo pozytywna recepcja tłumaczeń Barcińskiego wśród tych, którzy owych niedociągnięć nie potrafią wytropić. Wielokrotnie słyszałem od kolegów na różnych brazylijskich uczelniach wyrazy zachwytu na temat książek Gombrowicza²⁷ i Kapuścińskiego²⁸, zaistniałych po portugalsku dzięki Barcińskiemu. Podobne wypowiedzi docierały do mnie od młodszych czytelników zafascynowanych tłumaczeniami Andrzeja Sapkowskiego²⁹. I tego rodzaju manifestacje znaczą jasno, że te książki się wybroniły.

²⁷ W. Gombrowicz, *Ferdynand*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2006; tenże, *Cosmos*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2007; tenże, *Pornografia*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2009.

²⁸ R. Kapuściński, *Ébano*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2002; tenże, *O imperador*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2005; tenże, *Minhas viagens com Heródoto*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2006; tenże, *A guerra do futebol*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2008; tenże, *O xá dos xás*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2012. Wedle informacji pochodzących od Barcińskiego ukończył on również przekład książki *Jeszcze dzień życia*, nie ukazała się jednak ona po jego śmierci w odróżnieniu od innych tłumaczeń, które ukończył, a które zostały opublikowane pośmiertnie.

²⁹ A. Sapkowski, *O último desejo*, tłum. T. Barciński, São Paulo 2011; tenże, *A espada do destino*, tłum. T. Barciński, São Paulo 2012; tenże, *O sangue dos elfos*, tłum. T. Barciński, São Paulo 2013; tenże, *Tempo do desprezo*, tłum. T. Barciński, São Paulo 2014. Przekład cyklu Sapkowskiego po śmierci tłumacza został ukończony przez Olgę Bagińską-Shinzato, brazyliankę na UW, która przetłumaczyła brakujące cztery pozycje, wydane w Brazylii w pięciu książkach: tenże, *Batismo de fogo*, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2015; tenże, *A torre de andorinha*, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2016; tenże, *A senhora do lago*, t. 1, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2017; tenże, *A senhora do lago*, t. 2, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2017; tenże, *Tempo de tempestade*, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2019.

Próżno rozważać, co by było, gdyby takich stylistów jak Henryk Sienkiewicz³⁰, Sapkowski, Gombrowicz czy Kapuściński przełożył ktoś o większych umiejętnościach i swadzie językowej. W związku z tym, pomimo wcześniej wyrażonych wyrazów krytyki pod adresem braków, które widzę jako tłumacz i badacz, wolę skupić się na fenomenie człowieka, z determinacją poświęcającego swój czas na przekładanie literatury na język nieojczysty, starającego się pokazać w miejscu, które wybrał do życia, bogactwo kultury swego języka ojczystego. Tylko dzięki syzyfowej pracy i determinacji mogły zaistnieć po portugalsku takie dzieła, jak *Trylogia* Sienkiewicza czy *Faraon* Bolesława Prusa³¹. Tylko dzięki takiemu właśnie dzieleniu się pasją i próbie przybliżenia kultury ojczystej ojczyźnie wybranej mieliśmy w Brazylii *Biegunów* Olgi Tokarczuk³² na sześć lat przed Noblem. Tylko dzięki Barcińskiemu Kapuściński³³ i Gombrowicz zostali wydani przez najważniejsze wydawnictwo w Brazylii i znani oraz doceniani są dość powszechnie. Na tyle, że być może kiedyś ktoś zapragnie wydać ich ponownie, w lepszym tłumaczeniu.

Praca tłumacza jest samotna i niewdzięczna, jest zmaganiem się z niemożliwością. Jeżeli do wpisanej w tę pracę niemożliwości pełnego przekładu oryginału dodamy niemożliwość kompletnego opanowania języka wybranej ojczyzny, ciągle poruszanie się odrobinę po omacku, stałą potrzebę konsultacji z rodzimymi użytkownikami języka docelowego, może łatwiej będzie oddać sprawiedliwość ogromowi pracy Barcińskiego, który osiągnął niebywały cel. W ciągu piętnastu lat opublikował tyle przekładów literatury polskiej, ilu nie opublikowano w Brazylii do czasu, kiedy rozpoczął swoją działalność³⁴.

³⁰ H. Sienkiewicz, *A ferro e fogo*, t. 1–2, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2004; tenże, *O dilúvio*, t. 1–3, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2005; tenże, *O pequeno cavaleiro*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2006.

³¹ B. Prus, *O faraó*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2012.

³² O. Tokarczuk, *Os vagantes*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2014. Po Noblu ukazało się również tłumaczenie książki *Prowadź swój pług przez kości umarłych*. Autorką przekładu jest O. Bagińska-Shinzato; O. Tokarczuk, *Sobre os ossos dos mortos*, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2019.

³³ Gwoli sprawiedliwości dodać należy, że Kapuściński, zanim zabrał się za niego Barciński, również był tłumaczony przez innego potomka zasłużonej rodziny imigrantów polskich, który przetłumaczył *Imperium* (R. Kapuściński, *Imperium*, tłum. K. Haczynski da Nóbrega, Rio de Janeiro 1994). Niemniej to właśnie Barciński został „oficjalnym” tłumaczem Kapuścińskiego, o czym opowiada w książce *Podróże z Ryszardem Kapuścińskim, część druga. Opowieści czteremastu tłumaczy*, Kraków 2009.

³⁴ Uzupełniam tutaj wykaz przekładów Barcińskiego, pomijając te już wcześniej zacytowane: A. Bolecka, *Querido Franz*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2002; W. Szpilman, *O pianista*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2003; M. Bujko, *O trem de ouro*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2007; R. Laskier, *O diário de Rutka*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2008; M. Bujko, *O touro vermelho*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2010; P. Huelle, *Quem foi David Weiser?*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2012; T. Dołęga-Mostowicz, *A extraordinária carreira de Nicodemo Dyzma*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2013.

Kolejnym tłumaczem i badaczem, którego zasługi chciałbym tu omówić, jest niedydysiejszy podopieczny, później bliski współpracownik Siewierskiego i doktorant Jana Błońskiego, a dziś mój kolega z polonistyki UFPR, Marcelo Paiva de Souza. Jest on, jak na razie, jednym z niewielu wyjątków od reguły polskiego rodowodu wśród badaczy i tłumaczy literatury polskiej w Brazylii. Miejmy nadzieję, że z czasem, w miarę rozwoju polonistyki, de Souza okaże się nie wyjątkiem, a prekursorem pożądanej tendencji, aby tłumaczeniem i popularyzacją literatury polskiej zajęli się głównie rodzimi użytkownicy portugalszczyzny brazylijskiej (i oby byli to tak erudycyjni znawcy i użytkownicy języka jak on). Jako się rzekło, de Souza rozpoczął swoją przygodę z literaturą polską pod skrzydłami Siewierskiego, szybko jednak z ucznia stał się współpracownikiem i już podczas studiów doktorskich na Uniwersytecie Jagiellońskim – samodzielnym tłumaczem z polskiego i jednym z niewielu badaczy literatury polskiej w Brazylii. De Souza przełożył na portugalski powieści Idy Fink *Podróż*³⁵ i Doroty Masłowskiej *Wojna polsko-ruska pod flagą białoczerwoną*³⁶; wraz z Siewierskim odpowiedzialny jest za wzmiankowane już tłumaczenia Miłosza i Norwida, przetłumaczył również podręcznik do nauki języka polskiego³⁷ i biografie Karola Wojtyły (wspólnie z Eduardo Nadalinem)³⁸ oraz Andrzeja Bukowińskiego³⁹. Bodaj najważniejszymi jednak spośród jego tłumaczeń są eseje-wykłady Miłosza zawarte w książce *Świadectwo poezji*⁴⁰ i niezmiernie rzadkie współcześnie przekłady sztuk teatralnych, które niestety nie zostały jak dotąd opublikowane. Najczęściej przygotowywane są do inscenizacji sztuk w teatrach. Wiadomo mi, że istnieją tłumaczenia *W małym dworcu* Witkacego, *Iwony, księżniczki Burgunda* Gombrowicza, *Wycinki* Thomasa Bernharda, zaadaptowanej przez Krystiana Lupe (tłumaczenie we współpracy z Luizem Henrique Budantem) oraz libretta *Króla Rogera* Karola Szymanowskiego i Jarosława Iwaszkiewicza. Do tych przekładów należy dodać również sporządzenie napisów do dwóch filmów Andrzeja Wajdy, adaptujących na srebrny ekran dzieła Mickiewicza (*Pan Tadeusz*) i Fredry (*Zemsta*). Teatr jest od dawna obszarem zainteresowania badawczego de Souzy: już w swoim doktoracie porównywał on dzieła sceniczne Witkacego i Oswalda de Andrade⁴¹, obecnie zaś pracuje nad antologią tłumaczeń polskiego dramatu współczesnego.

³⁵ I. Fink, *A viagem*, tłum. M.P. de Souza, Rio de Janeiro 1998.

³⁶ D. Masłowska, *Branco neve, vermelho Rússia*, tłum. M.P. de Souza, Rio de Janeiro 2007.

³⁷ W. Miodunka, *Cześć, jak się masz? Polonês para iniciantes*, Brasília 2001.

³⁸ M. Jabłońska, *Penso o que meu coração sente: obra literária e pontificado de João Paulo II*, tłum. E. Nadalin, M.P. de Souza, São Paulo 2014.

³⁹ A. Pluta, *Andrés: uma vida em mais de 3 mil filmes. Biografia de A. Bukowiński*, tłum. M.P. de Souza, Rio de Janeiro 2014.

⁴⁰ C. Miłosz, *O testemunho da poesia: seis conferências sobre as aflições de nosso século*, tłum. M.P. de Souza, Curitiba 2012.

⁴¹ M.P. de Souza, *Teatr niepokoju. Studium porównawcze dramaturgii Stanisława Ignacego Witkiewicza i Oswalda de Andrade*, Kraków 2001.

Osobnym działem aktywności przekładowej de Souza są jego tłumaczenia poezji publikowane w czasopismach akademickich. Oprócz wymienionych już dokonanych we współpracy z Siewierskim przekładów Miłosza i Norwida oraz również wzmiankowanych wyżej samodzielnych tłumaczeń Mickiewicza i Tuwima⁴² wśród autorów przekładanych wierszy znajdujemy: Władysława Szlengla⁴³, Bolesława Leśmiana i Norwida⁴⁴, Miłosza, Szymborską, Zagajewskiego⁴⁵, Herberta⁴⁶, Różewicza⁴⁷, Wata, Stanisława Grochowiaka, Karpowicza⁴⁸, Józefa Barana⁴⁹ i mówiącego „przeciw poetom” Gombrowicza⁵⁰. Należy tu nadmienić, że przekładom tym z reguły towarzyszą rozważania o procesie ich tłumaczenia, gdyż przekładoznawstwo należy również do centralnych tematów badawczych

⁴² Oprócz wymienionej powyżej pozycji z wierszami Tuwima (*Tuwim*, dz. cyt.) również: M.P. de Souza, *Versões de brinquedo: uma tradução brasileira dos poemas de Julian Tuwim para crianças* [w:] *Tradução e autoria*, oprac. S. de O. Branco, M.R. da Silva Dourado, M.-H. Catherine, João Pessoa 2014, t. 2, s. 87–117.

⁴³ M.P. de Souza, „Uma descarada janela judia”: Władysław Szlengel, *cronista do Gueto de Varsóvia* [w:] W. Szlengel, *A janela para o outro lado. „Poemas do gueto de Varsóvia”*, oprac., tłum. wstęp, przypisy P. Kilanowski, Fortaleza 2018, s. 138–153 (wiersz *Rzeczy*).

⁴⁴ M.P. de Souza, *Cyprian Kamil Norwid/Bolesław Leśmian: estranha beleza (apresentação, poemas e notas)*, „Revista Brasileira” 2014, t. 78, s. 303–315 (wiersze Norwida: *Czułość, Syberie, Sfinks* i Leśmiana: *Goryl i Przed świtem*).

⁴⁵ Tenże, *Na beleza alheia: poesia polonesa traduzida*, „Belas Infieís” 2012, t. 1, nr 1, s. 215–220 (tłumaczone wiersze to: *Elegia dla N.N. Miłosza, Słówka Szymborskiej i W cudzym pięknie Zagajewskiego*).

⁴⁶ Tenże, *Contra a música? Um poema de Zbigniew Herbert*, „Contexto” 2004, nr 11, s. 211–224 (wiersz *Pana Cogito przygody z muzyką*); tenże, *Ao vivo, direto do vale de Josafá – algumas reflexões sobre a poesia e a tradução da poesia de Zbigniew Herbert*, „Tradução em Revista (Online)” 2011, t. 1, s. 7 (wiersz *U wrót doliny*); tenże, *O znaczeniu i godności tłumacza według Zbigniewa Herberta* [w:] *Jakże samotny na niepewnej drodze! O tłumaczeniach literatury polskiej*, oprac. J. Pyzia, J.M. Ruszar, Kraków–Warszawa 2019, t. 1, s. 13–32 (wiersz *Colantonio. San Gierolamo e il Leone*).

⁴⁷ Tenże, *Tadeusz Różewicz: fazer poesia depois de Oświęcim*, „Contexto” 2019 (wiersze: *Rzeź chłopców, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Widziałem cudowne monstrum*). Również tłumaczenie wiersza *Wśród wielu zajęć* (szczegóły w następnym przypisie).

⁴⁸ Wiersze Wata *Jeśli wyraz „istnieje”...*, Różewicza *Wśród wielu zajęć*, Karpowicza *Sen ołówka* i Grochowiaka *Czyści* ukazały się jako wcześniej niepublikowane w antologii poezji polskiej, wydanej w czasopiśmie „Poesia Sempre”, która starała się udokumentować obecność tłumaczonej poezji polskiej w Brazylii, przedrukowując niektóre z tłumaczeń publikowanych od czasów *Aproximações* wydawanej przez Siewierskiego. Antologia została opracowana przez Siewierskiego i de Souza, a prezentuje publikowane wcześniej przekłady różnych tłumaczy i niepublikowane tłumaczenia wymienione powyżej. H. Siewierski, M.P. de Souza, *A moderna poesia da Polónia (antologia)*, „Poesia Sempre” 2009, t. 30, s. 31–92.

⁴⁹ M.P. de Souza, *Resposta atrasada às cartas de Emily Dickinson*, „Poesia Sempre” 2010, t. 35 (wiersz: *Spóźniona odpowiedź na listy Emily Dickinson*); tenże, *Pura tradução de um lugar: em torno a uma viagem de Józef Baran* [w:] *Literaturas em trânsito, teorias peregrinas*, oprac. I. Jansinski, Curitiba 2016, t. 1, s. 73–94.

⁵⁰ W. Gombrowicz, *Contra os poetas*, „Poesia Sempre” 2009, t. 30, s. 21–29.

de Souza. Tłumaczył również z włoskiego (Jacopone da Todi) i niemieckiego (Herman Keyserling).

Pozostając w kręgu polonistów z UFPR, trzeba też wspomnieć o pracach tłumaczeniowych dwójki naukowców bezpośrednio odpowiedzialnych za to, że polonistyka mogła zaistnieć jako kierunek na uniwersytecie brazylijskim. To dzięki ich niestrudzonym staraniom, w jednym z niewielu momentów politycznie przychylnych otwarciu kierunku, okazja po temu została wykorzystana⁵¹. Mówię tu o moim koledze Eduardo Nadalinie i o emerytowanej profesor UFPR Reginie Przybycień.

Nadalin, mimo że nie zajmuje się bezpośrednio badaniami literackimi (jest lingwistą), od czasu do czasu poświęca się tłumaczeniom i w swoim dorobku ma przekład biografii Wojtyły (wzmiankowany wyżej, wspólnie z de Souza) oraz samodzielne przekłady biografii Ireny Sendler autorstwa Anny Mieszkowskiej⁵² i *Kazania na Areopagu* Wojtyły⁵³. Przybycień, inaczej niż Nadalin, jest badaczką literatury, ale podobnie jak on jest potomkinią polskich imigrantów. To właśnie dzięki niej czytelnik brazylijski zakochał się w Szymborskiej. Pomimo że przekłady wierszy Szymborskiej mają na swoim koncie praktycznie wszyscy z tłumaczy zajmujący się poezją (zarówno zaprezentowani już Siewierski⁵⁴ i de Souza, jak i Eneida Favre oraz niżej podpisany, o których za chwilę), to właśnie Przybycień udało się przekonać o wartości poetki największe brazylijskie wydawnictwo Companhia das Letras (wydało ono między innymi wzmiankowane książki Gombrowicza, Kapuścińskiego i Geremka). Po pierwszej antologii⁵⁵ przyjętej (i sprzedanej) nad wyraz dobrze wydawnictwo zdecydowało się na drugi wybór wierszy⁵⁶ w tłumaczeniu Przybycień i po kolejnym sukcesie zapowiadany był na maj 2020 roku trzeci tomik⁵⁷, tym razem

⁵¹ Oczywiście te bezpośrednie starania były poprzedzone działaniami różnych osób i środowisk (nie sposób wymienić tu wszystkich, to temat na osobny tekst, nadmienimy zatem o ważnych działaniach Miodunki, Siewierskiego, Kawki, Leokadii Rendak i dyplomatów Jerzego Brzozowskiego i Doroty Barys).

⁵² A. Mieszkowska, *A história de Irena Sendler: A mãe das crianças do holocausto*, tłum., przypisy E. Nadalin, São Paulo 2013.

⁵³ K. Wojtyła, *Cristo, a Igreja e o mundo – catequeses do Areópago*, tłum. E. Nadalin, São Paulo 2019.

⁵⁴ Oprócz tłumaczeń zawartych we wzmiankowanych wydawnictwach Siewierski jest odpowiedzialny również za tłumaczenia wierszy Szymborskiej opublikowanych w czasopiśmie „Piauí”. E. Ferraz, *A poeta e a pedra. (poemas traduzidos por Henryk Siewierski)*, „Revista Piauí” 2012, nr 66.

⁵⁵ W. Szymborska, *Poemas*, wybór, tłum., wstęp R. Przybycień, São Paulo 2011. Dla ścisłości dodać należy, że pierwsze opublikowane przez tłumaczkę wiersze Szymborskiej ukazały się w czasopiśmie „Oroboro” z Kurytyby: R. Przybycień, *Wisława Szymborska. 5 poemas*, „Oroboro” 2005, nr 4.

⁵⁶ W. Szymborska, *Um amor feliz*, wybór, tłum., wstęp R. Przybycień, São Paulo 2016.

⁵⁷ Tytuł tomiku to *Para meu coração num domingo*. Niestety z powodu pandemii wydawnictwo zdecydowało się opublikować gotową już książkę w terminie późniejszym, jak dotąd jeszcze niesprecyzowanym.

we współpracy z Gabrielem Borowskim. Pomimo tego, że jak dotąd Przybycień jest tłumaczką w zasadzie jednej autorki⁵⁸, jej zasługi dla popularyzacji literatury polskiej są nie do przecenienia. Szymborska w jej przekładzie na tyle przetrwała drogę na rynkach wydawniczych dla literatury polskiej, że zauważalny jest wzrost zainteresowania nią zarówno wśród czytelników, jak i wśród wydawców. I dzięki tej pracy przekładowej Szymborska staje się również tematem badań, artykułów⁵⁹ oraz pracy magisterskiej (z tego, co mi wiadomo, jak dotąd jedynej)⁶⁰. Warto zauważyć, że tematy poezji Szymborskiej, jej tłumaczenia i strony feministyczne tej poezji są w centrum działalności badawczej Przybycień, która opublikowała kilka artykułów, dzieląc się rezultatami swych badań i doświadczeń translatorskich.

W tym miejscu przychodzi mi pokrótce omówić również swoje zasługi w popularyzacji literatury polskiej i jej tłumaczeń. Pomimo że tłumaczę od prawie lat trzydziestu, kiedy to zamieszkałem w Brazylii, decyzja o tym, aby te tłumaczenia wyjąć z szuflady i opublikować, tak jak i czas, i motywacja na to, aby je dopracować, pojawiły się dopiero w 2009 roku, w momencie, w którym po otwarciu polonistyki w Kurytybie zostałem wraz z de Souza jednym z wykładowców literatury na kierunku, który w zeszłym roku hucznie świętował swoje dziesięciolecie Międzynarodowym Spotkaniem Polonistycznym⁶¹. Z jednej strony publikacja tłumaczeń miała za zadanie podzielenie się materiałem, przydatnym do pracy ze studentami w momencie, w którym ich poziom polskiego nie pozwala jeszcze na lekturę w oryginale; z drugiej – tłumaczenia dwujęzyczne niewątpliwie są dobrym ćwiczeniem dla tych, którzy znają język już na tyle, aby móc porównywać; z trzeciej wreszcie, jako że zaistniała wreszcie polonistyka w Brazylii, jedną z jej misji powinno być przybliżanie kultury i literatury polskiej ogółowi społeczeństwa (ze szczególnym uwzględnieniem zainteresowanej nimi Polonii, która, niestety, często nie włada już językiem przodków).

⁵⁸ Oprócz Szymborskiej przetłumaczyła również kilka wierszy Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej w antologii, która zawierała portugalskie przekłady Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej i polskie tłumaczenia Florbela Espanki: *Diálogos no feminino. Antologia Poética Maria Pawlikowska-Jasnorzewska – Florbela Espanca*, red. B. Cieszyńska, F.M. Da Silva, A. Kalewska, M.L. Dal Farra, G. Borowski, Lizbona–Warszawa 2017.

⁵⁹ Jak na przykład artykuły Clarissy Loyoli Comin i Rosalii Rity Evaldt Pirolli: C.L. Comin, *Apontamentos sobre corpo e resistência: análise de dois poemas de Wisława Szymborska*, „Anuário de literatura” 2017, t. 22, nr 2, s. 161–173; R.R.E. Pirolli, *Trauma, lembrança e esquecimento nos poemas “Fim e começo” e “Campo da fome em Jasto” de Wisława Szymborska*, „Scripta Unian-drade” 2017, t.15, nr 3, s. 168–185.

⁶⁰ N.C.G. da Costa, *O poder de preservar: uma reflexão da história na poesia de Wisława Szymborska*, dissertação (mestrado) – Universidade Federal de Juiz de Fora, Pós-Graduação em Letras, Juiz de Fora, 2014.

⁶¹ Stronę internetową Kongresu i wiadomości o nim można znaleźć pod adresem: <https://www.polonistykaufpr10lat.com.br/o-wydarzeniu>, dostęp: 10.04.2020.

W tym czasie udało mi się wydać wybór rymowanek Szymborskiej⁶² (tłumaczenie wspólne z Eneidą Favre), dwie książkowe antologie wierszy Herberta⁶³, wybory wierszy Szlengła⁶⁴ i Irit Amiel⁶⁵, a także tomiki poetyckie *Odczytanie popiołów* Jerzego Ficowskiego⁶⁶ i *Budowałam barykadę* Anny Świrszczyńskiej⁶⁷. Wiersze Ficowskiego i esej Marka Bieńczyka w moim tłumaczeniu ukazały się też w książce o polskich Sprawiedliwych, przeze mnie opracowanej⁶⁸ i w wydawnictwie upamiętniającym Rok Jana Karskiego⁶⁹, a fragmenty *Czarnych kwiatów* Norwida we wzmiankowanej już książeczce o Mickiewiczu⁷⁰. Udało mi się również umieścić po trzy wiersze Szymborskiej, Herberta i Miłosza w antologii poezji światowej w przekładzie *Lira argenta*⁷¹.

Wśród pozycji oczekujących na wydanie są między innymi *Treny* Kochanowskiego, poezje zebrane Herberta, antologie poezji Krystyny Dąbrowskiej, Świrszczyńskiej, Ficowskiego i Wata oraz opowiadania Herlinga-Grudzińskiego, Wata i Lema. Niestety, rynek wydawniczy nie inwestuje zbyt wiele w poezję (a jest to główny gatunek, w którym realizuję się jako tłumacz) i dość powoli przekonuje się do sprzedawalności literatury polskiej. Barciński mawiał, że 80% czasu przeznaczonego na tłumaczenie, to czas na przekonywanie wydawców. Nie mogę się z nim zgodzić w kwestiach proporcji czasowych, ale przyznaję, że jest w jego stwierdzeniu dużo prawdy. Między innymi z tego powodu staram się upowszechniać poezję polską poprzez publikacje w czasopiśmie. Z jednej strony zawsze jest w nich miejsce przeznaczone na popularyzację poezji, z drugiej dociera ona w ten sposób do wielu odbiorców, między innymi wydawców zainteresowanych liryką. Dość rzec, że dzięki takim publikacjom udało się

⁶² W. Szymborska, *Riminhás para as crianças grandes*, tłum., oprac., wstęp P. Kilanowski, E. Favre, Belo Horizonte 2018.

⁶³ Dotychczas ukazały się dwie antologie Herberta w moim przekładzie, pierwsza z nich to efekt współpracy z Polonistyką Uniwersytetu Śląskiego: Z. Herbert, *A viagem do Senhor Cogito/ Podróż Pana Cogito*, wybór, oprac. Danuta Opacka-Walasek, P. Kilanowski, tłum. P. Kilanowski, Katowice 2016, tenże, *O Senhor Cogito. Anotações da casa morta*, tłum. P. Kilanowski, São Paulo 2019. Wydanie już przetłumaczonych poezji zebranych oczekuje końca pertraktacji wydawnictwa ze spadkobiercami.

⁶⁴ W. Szlengel, *A janela para o outro lado*, dz. cyt.

⁶⁵ I. Amiel, *Não cheguei a Treblinka a tempo*, oprac., tłum. P. Kilanowski, Fortaleza 2019.

⁶⁶ J. Ficowski, *A leitura das cinzas*, tłum., oprac., wstęp P. Kilanowski, Belo Horizonte–Wenecja 2018.

⁶⁷ A. Świrszczyńska, *Eu construí a barricada*, tłum., oprac., wstęp P. Kilanowski, Curitiba 2017.

⁶⁸ *Memórias de luz: histórias de poloneses Justos*, oprac. P. Kilanowski, Curitiba 2015 (wiersze Ficowskiego: *** (nie zdołałem ocalić) i *Twoje matki obie* i esej Bieńczyka *Wielki narrator*).

⁶⁹ P. Kilanowski, C. Reiss, *Jan Karski e os Justos Entre as Nações do Mundo*, Curitiba 2014.

⁷⁰ *Adam Mickiewicz: um poeta peregrino*, dz. cyt.

⁷¹ *Lira argenta*, oprac. V. Mendonça, São Paulo 2017. Opublikowane w antologii wiersze Miłosza to: *Campo di Fiori, Przypowieść o maku i Biedny chrześcijanin patrzy na getto*, Szymborskiej: *Elegia podróżna, Psalm i Jeszcze*, a Herberta: *Podróż, Pourót prokonsula i Pan Cogito obserwuje w lustrze swoją twarz*.

znaleźć wydawców dla Kochanowskiego i Świrszczyńskiej (Rafael Copetti Editor przygotowuje właśnie wznowienie niedawnego wyczerpanego tomiku *Budowałam barykadę*, wydane poprzednio przez wydawnictwo Dybbuk). Wśród autorów, których tłumaczenia wydałem w czasopiśmie, są: Szymborska⁷², Herbert⁷³, Miłosz⁷⁴, Ficowski⁷⁵, Świrszczyńska⁷⁶, Tomasz Różycki⁷⁷, Dąbrowska⁷⁸,

⁷² P. Kilanowski, *Poemas de Wisława Szymborska*, „Qorpus” 2014, nr 13 (wiersze: *Nieobecność*, *Seans*, *Miłość szczęśliwa*, *Psalm*, *Mapa*); tenże, *Poemas de Wisława Szymborska*, „Qorpus” 2014, nr 15 (wiersze: *Jeszcze i Obóz głodowy pod Jastem*); tenże, *Entre a sopa de supermercado e o bingo cafona*, „Suplemento Pernambuco” 2018, nr 145, 2018, s. 20–21 (limeryki, moskali, odwódki, lepiej, altruistki i podsłuchanie).

⁷³ Tenże, *Poesias de Zbigniew Herbert*, „Qorpus” 2015, nr 19 (wiersze: *Jonasz*, *Kaligula*, *O róży*, *Pan od przyrody*, *Siedmiu aniołów*, *Pan Cogito obserwuje w lustrze swoją twarz*, *Pan Cogito o postawie wyprostowanej*); tenże, *Poemas de Zbigniew Herbert*, „Qorpus” 2017, nr 24 (wiersze: *Pan Cogito – Zapiski z martwego domu*, *Dom*, *Apollo i Marsjasz*, *Tren Fortynbrasa*, *Sekwoja*, *Pan Cogito spotyka w Luwrze posążek Wielkiej Matki*); tenże, *O Senhor Cogito – o regresso*, „Relevo” 2017, nr 2 (wiersz *Pan Cogito – powrót*); tenże, *Zbigniew Herbert: uma apresentação e cinco poemas*, „Suplemento Pernambuco” 2019, nr 158, s. 24–27 (*Z nienapisanej teorii snów*, *Przesłanie Pana Cogito*, *W drodze do Delf*, *Osa*, *Drewniana kostka*).

⁷⁴ Tenże, *Três poemas de Czesław Miłosz*, „Qorpus” 2015, nr 15 (wiersze: *Campo di Fiori*, *Przypowieść o maku*, *Biedny chrześcijanin patrzy na getto*).

⁷⁵ Tenże, *Poemas de Jerzy Ficowski do livro „A leitura das cinzas”*, „Qorpus” 2015, nr 17 (wiersze: *** (nie zdołałem ocalić...); *** (Muranów góruje...), *Twoje matki obie*, *List do Marc Chagalla*); tenże, *Jerzy Ficowski: 5 VIII 1942*, „Boletim Tak!” 2017, nr 3; tenże, *Carta a Marc Chagall de Jerzy Ficowski*, „Suplemento Pernambuco” 2017, nr 131, s. 19–21 (wiersz: *List do Marc Chagalla*).

⁷⁶ Tenże, *A poesia contra os mitos. Notas sobre Anna Świrszczyńska*, „Qorpus” 2017, nr 25 (wiersze: *Strzelać w oczy człowieka*, *Dwie twarze koloru żelaza*, *Żołnierz niemiecki*, *Rozmowa przez drzwi*, *W schronie czekając na bombę*, *Gdy strzelasz we mnie*); tenże, *As barricadas de Anna Świrszczyńska*, „Suplemento Pernambuco” 2017, nr 137, s. 20–21 (wiersze: *Niemiecki oficer gra Szopena*, *Żołnierz niemiecki*, *Czekam na rozstrzelanie*, *Marzenie harcerki*, *Człowiek i stonoga*, *Nosiłam baseny*); tenże, „*Coragem*”: *os poemas femininos de Anna Świrszczyńska*, „Qorpus” 2020, t. 10, nr 1, s. 130–136 (wiersze: *Odwaga*, *Pierwsze spojrzenie*, *Jej brzuch*, *Mówi czarna kobieta*, *Zgrzebło z żelaza*, *Patrząc przez oczy zalane łzami*, *Rodzina*).

⁷⁷ Wiersze Tomasza Różyckiego zostały opublikowane w czasopiśmie-blogu poetyckim, którego nazwa „Escamandro” została zainspirowana nie tylko rzeką spod Troi, ale i polską grupą poetycką: G.G. Flores, *Tomasz Różycki por Rob Packer e Piotr Kilanowski*, „Blogue Escamandro” 2019, <https://escamandro.wordpress.com/2019/03/05/tomasz-rozycki-por-rob-packer-e-piotr-kilanowski/>, dostęp: 15.04.2020 (wiersze: *Cynamon i goździki*, *Misjonarze i dzicy*, *Rysy*, *Przeciwnie wiatry*, *Kawa i tytoń*, *Nie ma końca*, *Mrówki i rekiny*).

⁷⁸ P. Kilanowski, *Ao ritmo do ósseo cascalhar das castanhas*, „Suplemento Pernambuco” 2019, nr 166, s. 6–7 (wiersze: *Biuro podróży*, *Droga pszczoł*, *Imiona*, *Biogramy*, *Rodzństwo*, *** (jesteśmy słownikiem...); tenże, ... *entre aquilo que é semelhante e aquilo que em nós é diferente...*: *sobre a poesia de Krystyna Dąbrowska*, „Qorpus” 2010, t. 10, nr 1, s. 141–147 (wiersze: *Biuro podróży*, *Rysunek na kamieniu*, *** (jesteśmy słownikiem...), *** (nie umiem mówić my...), *Bajka o jeźcach*, *Kontrabanda*; tenże, *A agência de viagens de Krystyna Dąbrowska*, „Revista Lavoura” 2020 (*Biuro podróży*).

Wat⁷⁹, Władysław Broniewski⁸⁰, Kochanowski⁸¹, Szlengel⁸², Ignacy Krasicki, Leśmian, Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, Zuzanna Ginczanka, Tadeusz Gajcy, Różewicz, Białoszewski, Krynicki, Barańczak, Kornhauser, Zagajewski, Jacek Kaczmarski⁸³, Antoni Słonimski⁸⁴, Jan Brzechwa⁸⁵, Lem⁸⁶, Amiel⁸⁷, Lipska⁸⁸ i Josif Brodski⁸⁹. W większości wypadków przekłady towarzyszyły artykułom lub esejom na temat tłumaczonych autorów bądź wierszy, a badania nad poezją polską miały jako rezultat jedyny jak dotąd doktorat, dotyczący poezji polskiej w Brazylii, poświęcony Herbertowi. Moje zainteresowania badawcze przenikają

⁷⁹ Tenże, *Poemas de Aleksander Wat*, „Qorpus” 2017, nr 24 (wiersze: *Nokturny I–IV*, *** (w czterech ścianach mego bólu...)). W wydawnictwie Ayiné oczekuje na publikację wybór jego wierszy i prozy.

⁸⁰ L.H. Budant, *Historinhas do Leste, parte 3*, „Escotilha” 2018, <http://www.aescotilha.com.br/literatura/contracapa/historinhas-do-leste-parte-3/>, dostęp: 15.04.2020 (wiersz: *Balady i romanse*).

⁸¹ P. Kilanowski, *Lamentos de Jan Kochanowski*, „Suplemento Pernambuco” 2019, nr 161, s. 24–27 (Treny IV, V, VII, VIII, XII). Przygotowuję obecnie pełne wydanie *Trenów*.

⁸² Tenże, *Władysław Szlengel, Poeta do Gueto de Varsóvia*, „Suplemento Pernambuco” 2018, nr 146, s. 24–27 (wiersze: *Okno na tamtą stronę, Dwie śmierci, Mała stacja Treblinki*).

⁸³ Wiersze tych poetów i kilku innych wymienionych powyżej były częścią artykułu na temat poezji polskiej i jej tłumaczeń: P. Kilanowski, *Vinte dois poetas poloneses: Uma pequena antologia de poesia em tradução*, „Revista Belas Infieis” 2020, t. 9, nr 2 s. 31–64 (wiersze i ich autorzy: J. Kochanowski, *Tren V*; I. Krasicki, *Słownik i szczygieł*; B. Leśmian, *Zamyślenie*; M. Pawlikowska-Jasnorzewska, *Trzeba chodzić w masce*; Z. Ginczanka, *Zdrada*; W. Szlengel, *Obrachunek z Bogiem*; C. Miłosz, *Campo di Fiori*; T. Gajcy, *Święty kucharz od Hipciego*; T. Różewicz, *Ocalony*; A. Wat *** (w czterech ścianach mego bólu...); Z. Herbert, *Dwie krople*; W. Szymborska, *Jeszcze*; J. Ficowski, *Na święty nigdy*; A. Świrszczyńska, *Odwaga*; M. Białoszewski, *** (moja głowa była Żydem...); S. Barańczak, *Bo tylko ten świat bólu*; J. Kornhauser, *Śmierć-Żydówka*; A. Zagajewski, *Oglądając „Shoah” w pokoju hotelowym w Ameryce*; R. Krynicki, *Prawda?*; J. Kaczmarski, *Tunel*; T. Różyczki, *Kawa i tytoń*; K. Dąbrowska, *Biuro podróży*).

⁸⁴ P. Kilanowski, P.S. Osório, *Este da pátria minha é... A problemática do imigrante nas obras de Katarzyna Klimkiewicz, Witold Szablowski e Paweł Huelle*, „Polonicus” 2011, nr 4, s. 84–105 (wiersz: *Ten jest z ojczyzny mojej*).

⁸⁵ P. Kilanowski, *Jan Brzechwa – sobre a poesia moderna com um sorriso*, „Qorpus” 2019, nr 29 (proza *Jak zostać wieszczem*).

⁸⁶ Tenże, *Stanisław Lem – Como o mundo foi salvo*, „Qorpus” 2014, nr 14 (opowiadanie *Jak ocalał świat*).

⁸⁷ Tenże, *Não cheguei a Treblinka a tempo – poemas de Irit Amiel*, „Suplemento Pernambuco” 2020, nr 167, s. 18–19 (wiersze: *Nie zdążyłam, Film, Jona, Gabriel, Przeprasiny*); tenże, *‘Porque afinal precisa deixar algum rastro! Aquele mundo completamente calcinado’ Poemas de Irit Amiel*, „Qorpus” 2020, t. 10, nr 1, s. 137–140 (wiersze: *Nie zdążyłam, Film, Ukraińska akwariela, Dybuk, Wina*).

⁸⁸ Tenże, *‘Já houve uma prova de história assim’. O mundo visto com ironia e pessimismo nos poemas de Ewa Lipska*, „Suplemento Pernambuco” 2020, nr 172, s. 4–5 (wiersze: *Egzamin, Pewność, Dzień żywych, Przestanie, Wirus, Zwątpienie, Rozum, Awaria świata*, *** (Zdobądź się wreszcie na jakiś ludzki krok)).

⁸⁹ Brodskiego do polskiej literatury zaliczyć co prawda nie sposób, ale dla pełniejszego obrazu działalności tłumacza umieściłem tu i jego. Obecnie przygotowuję wybór jego wierszy tłumaczonych z rosyjskiego, które ukażą się w wydawnictwie Rafael Copetti Editor.

się z działalnością translatorską. Oprócz Herberta i poezji polskiej XX wieku badam również literaturę związaną z Zagładą i tłumaczenie poezji z nią związanej, któremu się poświęcam od jakiegoś czasu; to również część projektu badawczego, w którym zajmuję się obrazem obu totalitaryzmów w literaturze polskiej.

Jak widać, wśród większości tłumaczy, którzy są nauczycielami akademickimi, działalność przekładowa ściśle przylega do badań i przenika się z aktywnością popularyzatorską.

Na koniec tych wyliczeń i w dalszym ciągu w związku z polonistyką chciałbym pokrótce przedstawić efekty inspiratorskie działań translatorskich i popularyzujących literaturę polską i wiedzę o niej. Wśród absolwentów polonistyki powoli zdobywają szlify nowi tłumacze. Niektórzy z nich jeszcze studiują, jak świetnie tłumaczący opowiadania Mrożka Matheus Moreira Pena, inni studia finalizują i w swoich pracach końcowych tłumaczą literaturę, która ma szansę być opublikowana (*Medaliony* Zofii Nałkowskiej przekładane przez Sarę Adriannę Voltolini czy tomik *Origami* Juliana Kornhausera, tłumaczony przy mojej pomocy przez Jonathana Mendesa). Jestem pewien, że przynajmniej niektórzy z nich wkrótce podążą śladami absolwentów naszej polonistyki: Luiza Henrique Budanta (drugiego obok de Souzy tłumacza bez polskich korzeni) i Favre. Budant, jak wspominałem, współpracował z de Souzą przy przekładzie *Wycinarki*, ale i samodzielnie tłumaczył między innymi Schulza⁹⁰, Tuwima⁹¹, Herberta⁹² i Aleksandrę Plutę⁹³ oraz opublikował około 30 artykułów popularyzujących literaturę polską na portalu internetowym „Escotilha”.

Z kolei pierwsza absolwentka kierunku, Favre, ze swoim dorobkiem i odziedziczoną po polskich przodkach wytrwałością, już mogłaby być tematem do osobnych badań translologicznych. Od czasu swej pracy absolutoryjnej, w której przetłumaczyła połowę powieści Michała Witkowskiego *Lubiewo*, Favre poświęca cały swój czas tłumaczeniom i doskonaleniu warsztatu. Współpracowaliśmy przy wzmiankowanym tłumaczeniu rymowanek Szymborskiej, ale nie tylko. Wszystkie moje tłumaczenia książkowe (i większość publikowanych w czasopiśmie) jak dotąd są uważnie czytane i poprawiane przez Favre; wszystkie dotychczasowe jej tłumaczenia miałem zaszczyt czytać i poprawiać. W tandemie, w którym każdy z nas dba o prawa swego języka ojczystego, udało nam

⁹⁰ L.H. Budant, *Carta de Bruno Schulz a Stanisław Ignacy Witkiewicz*, „Qorpus” 2014, nr 15 (tłumaczenie listu Schulza do Witkacego); L.H. Budant, „*A palavra inicial era um delírio*”: *traduzindo „A mitificação da realidade”, de Bruno Schulz*, „Qorpus” 2014, nr 15 (tłumaczenie *Mityfikacji rzeczywistości* wraz z esejem je omawiającym).

⁹¹ L.H. Budant, *Julian Tuwim e a história da humanidade*, „Escotilha” 2019, <http://www.aescotilha.com.br/literatura/contracapa/julian-tuwim-e-a-historia-da-humanidade/>, dostęp: 17.04.2020 (wiersz *Kartka z dziejów ludzkości*).

⁹² L.H. Budant, *Historinhas do Leste*, „Escotilha” 2018, <http://www.aescotilha.com.br/literatura/contracapa/historinhas-do-leste/>, dostęp: 17.04.2020 (wiersz: *Bajka ruska*).

⁹³ A. Pluta, *Ziemiński: Aquele Bárbaro Sotaque Polonês*, tłum. L.H. Budant, São Paulo 2016; też, *Aquele bárbaro sotaque polonês: Ziemiński nos palcos brasileiros*, Warszawa 2015.

się stworzyć przekłady, o których sędzę, że są dobre, między innymi właśnie dzięki tej współpracy. Oprócz niepublikowanego Witkowskiego Favre przetłumaczyła również wydane w ostatnich latach *Solaris* Lema⁹⁴, *Jakbyś kamień jadła* i *Dzisiaj narysujemy śmierć* Wojciecha Tochmana⁹⁵, ogłaszane w czasopiśmie wiersze Szymborskiej⁹⁶ oraz oczekujące jeszcze na druk eseje Zagajewskiego, *Pocztę literacką* Szymborskiej i jej biografię autorstwa Anny Bikont i Joanny Szczęsnej⁹⁷, wspomnienia Haliny Birenbaum *Nadzieja umiera ostatnia* oraz książkę *Drzewa* Piotra Sochy.

Powróć na koniec do Siewierskiego, gdyż idea wyrażona w tytule czasopisma, które redagował, jest niewątpliwie ideą przewodnią dla nas wszystkich, zarówno tłumaczy imigrantów, jak i potomków imigrantów oraz tych, którzy nie mają polskich korzeni: „Aproximações”, czyli *Przybliżenia* lub *Zbliżenia*. Podobnie jak Siewierski, Łychowski, Barciński, de Souza, Nadalin, Przybycień, Favre i Budant odczuwam potrzebę przybliżania sobie dwóch światów, dwóch stron Atlantyku, dwóch ojczyzn (nawet jeżeli czasami jest to już tylko ojczyzna przodków, z którymi się identyfikujemy, lub ojczyzna olśniew, których za pomocą literatury doznaliśmy). Zbliżenie dwóch części osobowości tłumacza, związanej z dwoma językami, w których tłumacz żyje, oraz przybliżenie do tekstu oryginału – zmuszającego do bardzo bliskiej lektury, ba nawet do przyjęcia tekstu w siebie, aby go oddać w zbliżeniu – wydają się właśnie tym, co orientuje zarówno tłumaczenia, jak i sam proces badań, który wszak polega i na przybliżaniu się do tematu i na przybliżaniu go innym, czyli na budowaniu mostu między kulturami.

„Poezja buduje mosty”, jak stwierdziła Jolanta Tambor, wydając w Polsce jedyne dotąd książkowe tłumaczenie jednego z największych współczesnych

⁹⁴ S. Lem, *Solaris*, tłum. E. Favre, São Paulo 2017. Co ciekawe, jest to pierwsze książkowe tłumaczenie Lema bezpośrednio z języka polskiego, a poprzednie były tworzone na podstawie przekładów angielskich i francuskich. *Solaris* w Brazylii wcześniej tłumaczono z przekładu angielskiego, który powstał na podstawie translacji na francuski (oba zresztą były bezlitośnie krytykowane przez samego Lema).

⁹⁵ W. Tochman, *Hoje vamos desenhar a morte*, tłum. E. Favre, Belo Horizonte–Wenecja 2019; tenże, *Como se você comesse uma pedra*, tłum. E. Favre, Belo Horizonte–Wenecja 2019.

⁹⁶ Tłumaczenia były tworzone na potrzeby przekładanej biografii Szymborskiej i przed publikacją książki niektóre z nich ukazały się w czasopiśmie: E. Favre, *Seis poemas de Wisława Szymborska*, „Qorpus” 2019, nr 29 (wiersze: *** (Nicość przenicowała się także i dla mnie...), *Pochwała złego o sobie mniemania*, *Odzież*, *Seans*, *Portret z pamięci*, *Dłoń*); też, *Vou perder as violetas na pressa de ir: seleção de poemas inéditos de Wisława Szymborska*, „Suplemento Pernambuco” 2019, nr 163 s. 3–5 (wiersze: *Pamięć nareszcie*, *Urodziny*, *Okropny sen poety*, *Nazajutrz – bez nas*, *Każdemu kiedyś*); też, *Poemas de Wisława Szymborska*, „Qorpus” 2020, t. 10, nr 1, s. 113–129 (wiersze: *Mała dziewczynka ściąga obrus*, *Wersja wydarzeń*, *Wczesna godzina*, *Tarjusz*, *Trochę o duszy*, *Sen*, *Dnia 16 maja 1973 roku*).

⁹⁷ Wydanie książki przewidziane jest na sierpień 2020: A. Bikont, J. Szczęsna, *Quinquilharias e recordações. Biografia de Wisława Szymborska*, tłum., przypisy E. Favre, Belo Horizonte–Wenecja 2020.

poetów brazylijskich, Paulo Leminskiego⁹⁸ w moim tłumaczeniu. Leminski, sam tłumacz (między innymi Mickiewicza) i jego książeczka mogą być przykładem takiego właśnie zbliżenia, jakie oferują nasze tłumaczenia. W rok po polskim wydaniu potomkowie Polaków w Brazylii, często mało już pamiętający język przodków lub uczący się go, zapragnęli poznać przekład znanego im dobrze Leminskiego na tę mowę i dzięki temu mieliśmy niezwykłą okazję, aby ponownie wydać w kraju brazylijskiego poety, dumnego z polskiego rodowodu, jego książkę w tłumaczeniu na polski⁹⁹. Tytuł wiersza i książki Leminskiego, *Powróciło moje polskie serce*, okazał się wieloznaczny i niespodziewanie zaktualizowany przez opisane wydarzenie, ale może właśnie ten tytuł oddaje sens tłumaczeń i badań: dokonać niemożliwego zbliżenia, być mostem pomiędzy powracającym polskim sercem i kulturą, w której żyjemy:

powróciło moje polskie serce
 serce które mój dziadek
 przywiózł mi z daleka
 serce zmiążdżone
 serce zdeptane
 serce poety¹⁰⁰.

Bibliografia

- 33 wiersze brazylijskie: Carlos Drummond de Andrade, João Cabral de Melo Neto, Mario Quintana*, oprac. H. Siewierski, Warszawa 2011.
- Adam Mickiewicz: um poeta peregrino*, oprac. H. Siewierski, Brasília 1998.
- Amiel I., *Não cheguei a Treblinka a tempo*, oprac., tłum. P. Kilanowski, Fortaleza 2019.
- „Aproximações: Europa do Leste em Língua Portuguesa” 1987–1990, t. 1–4.
- Ascher N., *Poesia albeia. 124 poemas traduzidos*, oprac., tłum. N. Ascher, Rio de Janeiro 1998.
- Bolecka A., *Querido Franz*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2002.
- Budant L.H., „*A palavra inicial era um delírio*”: *traduzindo „A mitificação da realidade”, de Bruno Schulz*, „Qorpus” 2014, nr 15.
- Budant L.H., *Carta de Bruno Schulz a Stanisław Ignacy Witkiewicz*, „Qorpus” 2014, nr 15.

⁹⁸ P. Leminski, *Powróciło moje polskie serce! O meu coração de polaco voltou*, tłum. P. Kilanowski, K. Szcześniak, Katowice 2014.

⁹⁹ Tenże, *Meu coração de polaco voltou – Powróciło moje polskie serce*, wyd. 2 poszerz., tłum. P. Kilanowski, K. Szcześniak, Curitiba 2015.

¹⁰⁰ Tamże, s. 25.

- Budant L.H., *Historinhas do Leste*, „Escotilha” 2018, <http://www.aescotilha.com.br/literatura/contracapa/historinhas-do-leste/>, dostęp: 17.04.2020.
- Budant L.H., *Historinhas do Leste, parte 3*, „Escotilha” 2018, <http://www.aescotilha.com.br/literatura/contracapa/historinhas-do-leste-parte-3/>, dostęp: 15.04.2020.
- Budant L.H., *Julian Tuwim e a história da humanidade*, „Escotilha” 2019, <http://www.aescotilha.com.br/literatura/contracapa/julian-tuwim-e-a-historia-da-humanidade/>, dostęp: 17.04.2020.
- Bujko M., *O touro vermelho*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2010.
- Bujko M., *O trem de ouro*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2007.
- Comin C.L., *Apontamentos sobre corpo e resistência: análise de dois poemas de Wisława Szymborska*, „Anuário de literatura” 2017, t. 22, nr 2.
- Costa N.C.G. da, *O poder de preservar: uma reflexão da história na poesia de Wisława Szymborska*, dissertação (mestrado) – Universidade Federal de Juiz de Fora, Pós-Graduação em Letras, Juiz de Fora 2014.
- Diálogos no feminino. Antologia Poética Maria Pawlikowska-Jasnorzevska – Florbela Espanca*, red. B. Cieszyńska, F.M. Da Silva, A. Kalewska, M.L. Dal Farra, G. Borowski Lizbona–Warszawa 2017.
- Dołęga-Mostowicz T., *A extraordinária carreira de Nicodemo Dyzma*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2013.
- Favre E., *Poemas de Wisława Szymborska*, „Qorpus” 2020, t. 10, nr 1.
- Favre E., *Seis poemas de Wisława Szymborska*, „Qorpus 2019”, nr 29.
- Favre E., *Vou perder as violetas na pressa de ir: seleção de poemas inéditos de Wisława Szymborska*, „Suplemento Pernambuco” 2019, nr 163.
- Ferraz E., *A poeta e a pedra. (poemas traduzidos por Henryk Siewierski)*, „Revista Piauí” 2012, nr 66.
- Ficowski J., *A leitura das cinzas*, tłum., oprac., wstęp P. Kilanowski, Belo Horizonte–Wenecja 2018.
- Fink I., *A viagem*, tłum. M.P. de Souza, Rio de Janeiro 1998.
- Flores G.G., *Tomasz Różycki por Rob Packer e Piotr Kilanowski*, „Blogue Escamandro” 2019, <https://escamandro.wordpress.com/2019/03/05/tomasz-rozycki-por-rob-packer-e-piotr-kilanowski/>, dostęp: 15.04.2020.
- Geremek B., *Os filhos de Caim. Vagabundos e miseráveis na literatura européia 1400–1700*, tłum. H. Siewierski, São Paulo 1995.
- Gombrowicz W., *Contra os poetas*, tłum. M.P. de Souza, „Poesia Sempre” 2009, t. 30.
- Gombrowicz W., *Cosmos*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2007.
- Gombrowicz W., *Ferdynand*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2006.
- Gombrowicz W., *Pornografia*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2009.
- Herbert Z., *A viagem do Senhor Cogito/ Podróż Pana Cogito*, wybór, oprac. D. Opacka-Walasek, P. Kilanowski, tłum. P. Kilanowski, Katowice 2016.
- Herbert Z., *O Senhor Cogito. Anotações da casa morta*, tłum. P. Kilanowski, São Paulo 2019.
- Herbert Z., *Um bárbaro no jardim*, tłum. H. Siewierski, Belo Horizonte 2018.

- Huelle P., *Quem foi David Weiser?*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2012.
- Jabłońska M., *Penso o que meu coração sente: obra literária e pontificado de João Paulo II*, tłum. E. Nadalin, M.P. de Souza, São Paulo 2014.
- Jovanović A., *Céu vazio. 63 poetas eslavos*, oprac., wstęp, przypisy, tłum. A. Jovanović, São Paulo 1996.
- Kapuściński R., *A guerra do futebol*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2008.
- Kapuściński R., *Ébano*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2002.
- Kapuściński R., *Imperium*, tłum. K. Haczynski da Nóbrega, Rio de Janeiro 1994.
- Kapuściński R., *Minhas viagens com Heródoto*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2006.
- Kapuściński R., *O imperador*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2005.
- Kapuściński R., *O xá dos xás*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2012.
- Kilanowski P., *A agência de viagens de Krystyna Dąbrowska*, „Revista Lavoura” 2020.
- Kilanowski P., *A poesia contra os mitos. Notas sobre Anna Świrszczyńska*, „Qorpus” 2017, nr 25.
- Kilanowski P., *Ao ritmo do óseo cascalhar das castanholas*, „Suplemento Pernambuco” 2019, nr 166.
- Kilanowski P., *As barricadas de Anna Świrszczyńska*, „Suplemento Pernambuco” 2017, nr 137.
- Kilanowski P., *Carta a Marc Chagall de Jerzy Ficowski*, „Suplemento Pernambuco” 2017, nr 131.
- Kilanowski P., *„Coragem”: os poemas femininos de Anna Świrszczyńska*, „Qorpus” 2020, t. 10, nr 1.
- Kilanowski P., *Entre a sopa de supermercado e o bingo cafona*, „Suplemento Pernambuco” 2018, nr 145.
- Kilanowski P., *‘...entre aquilo que é semelhante e aquilo que em nós é diferente...’: sobre a poesia de Krystyna Dąbrowska*, „Qorpus” 2020, t. 10, nr 1.
- Kilanowski P., *„Já houve uma prova de história assim”. O mundo visto com ironia e pessimismo nos poemas de Ewa Lipska*, „Suplemento Pernambuco” 2020, nr 172.
- Kilanowski P., *Jan Brzechwa – sobre a poesia moderna com um sorriso*, „Qorpus” 2019, nr 29.
- Kilanowski P., *Jerzy Ficowski: 5 VIII 1942*, „Boletim Tak!” 2017, nr 3.
- Kilanowski P., *Lamentos de Jan Kochanowski*, „Suplemento Pernambuco” 2019, nr 161.
- Kilanowski P., *Não cheguei a Treblinka a tempo – poemas de Irit Amiel*, „Suplemento Pernambuco” 2020, nr 167.
- Kilanowski P., *O Senhor Cogito – o regresso*, „Relevo” 2017, nr 2.
- Kilanowski P., *Poemas de Aleksander Wat*, „Qorpus” 2017, nr 24.
- Kilanowski P., *Poemas de Jerzy Ficowski do livro „A leitura das cinzas”*, „Qorpus” 2015, nr 17.
- Kilanowski P., *Poemas de Wisława Szymborska*, „Qorpus” 2014, nr 13.
- Kilanowski P., *Poemas de Wisława Szymborska*, „Qorpus” 2014, nr 15.
- Kilanowski P., *Poemas de Zbigniew Herbert*, „Qorpus” 2017, nr 24.

- Kilanowski P., *Poesias de Zbigniew Herbert*, „Qorpus” 2015, nr 19.
- Kilanowski P., „*Porque afinal precisa deixar algum rastro/ Aquele mundo completamente calcinado*” *Poemas de Irit Amiel*, „Qorpus” 2020, t. 10, nr 1.
- Kilanowski P., *Stanisław Lem – Como o mundo foi salvo*, „Qorpus” 2014, nr 14.
- Kilanowski P., *Três poemas de Czesław Miłosz*, „Qorpus” 2015, nr 15.
- Kilanowski P., *Vinte dois poetas poloneses: Uma pequena antologia de poesia em tradução*, „Revista Belas Infieis” 2020, t. 9, nr 2.
- Kilanowski P., *Władysław Szlengel, Poeta do Gueto de Varsóvia*, „Suplemento Pernambuco” 2018, nr 146.
- Kilanowski P., *Zbigniew Herbert: uma apresentação e cinco poemas*, „Suplemento Pernambuco” 2019, nr 158.
- Kilanowski P., Osório P.S., *Este da pátria minha é... A problemática do imigrante nas obras de Katarzyna Klimkiewicz, Witold Szablowski e Paweł Huelle*, „Polonicus” 2011, nr 4.
- Kilanowski P., Reiss C., *Jan Karski e os Justos Entre as Nações do Mundo*, Curitiba 2014.
- Kołąkowski L., *Sobre o que nos perguntam os grandes filósofos*, t. 1, tłum. T. Łychowski, Rio de Janeiro 2009.
- Kołąkowski L., *Sobre o que nos perguntam os grandes filósofos*, t. 2, tłum. T. Łychowski, Rio de Janeiro 2009.
- Kołąkowski L., *Sobre o que nos perguntam os grandes filósofos*, t. 3, tłum. H. Siewierski, Rio de Janeiro 2009.
- Laskier R., *O diário de Rutka*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2008.
- Lem S., *Nova cosmogonia e outros ensaios*, tłum., wstęp, posłowie H. Siewierski, São Paulo 2019.
- Lem S., *Solaris*, tłum. E. Favre, São Paulo 2017.
- Leminski P., *Meu coração de polaco voltou – Powróciło moje polskie serce*, wyd. 2 poszerz., tłum. P. Kilanowski, K. Szcześniak, Curitiba 2015.
- Leminski P., *Powróciło moje polskie serce/ O meu coração de polaco voltou*, tłum. P. Kilanowski, K. Szcześniak, Katowice 2014.
- Lira argenta*, oprac. V. Mendonça São Paulo 2017.
- Łychowski T., *Moja droga na księżyc*, Warszawa 2010.
- Łychowski T., *Poesia da Polónia: Ewa Lipska, Ryszard Krynicki* „Revista Brasileira” 2016, t. 89.
- Masłowska D., *Branco neve, vermelho Rússia*, tłum. M.P. de Souza, Rio de Janeiro 2007.
- Memórias de luz: histórias de poloneses Justos*, oprac. P. Kilanowski, Curitiba 2015.
- Mieszkowska A., *A história de Irena Sendler: A mãe das crianças do holocausto*, tłum., przypisy E. Nadalin, São Paulo 2013.
- Miłosz C., *Não mais*, wybór, tłum., wstęp H. Siewierski, M.P. de Souza, Brasília 2003.
- Miłosz C., *O testemunho da poesia: seis conferências sobre as aflições de nosso século*, tłum., wstęp M.P. de Souza, Curitiba 2012.

- Miłosz C., Różewicz T., Szymborska W., Herbert Z., *Quatro poetas poloneses*, tłum., wstęp H. Siewierski, J.S. Naud, Curitiba 1994.
- Miłosz C., Różewicz T., Szymborska W., Krynicki R., Herbert Z., *Versos polacos*, tłum. M.T. Bação Fernandes, F. Menezes, M.C. Correia, C.S. Pereira, H. Siewierski, Lisboa 1985.
- Miodunka W., *Cześć, jak się masz? Polonês para iniciantes*, Brasília 2001.
- Norwid C.K., *O piano de Chopin*, tłum. H. Siewierski, M.P. de Souza, Brasília 1994.
- Pessoa F. *Przesłanie*, tłum. H. Siewierski, A. da Silva, Warszawa 2006.
- Pirolli R.R.E., *Trauma, lembrança e esquecimento nos poemas „Fim e começo” e „Campo da fome em Jasto” de Wisława Szymborska*, „Scripta Uniandrada” 2017, t. 15, nr 3.
- Pluta A., *Andrés: uma vida em mais de 3 mil filmes. Biografia de A. Bukowiński*, tłum. M.P. de Souza, Rio de Janeiro 2014.
- Pluta A., *Aquele bárbaro sotaque polonês: Ziemiński nos palcos brasileiros*, Warszawa 2015.
- Pluta A., *Ziemiński: Aquele Bárbaro Sotaque Polonês*, tłum. L.H. Budant, São Paulo 2016.
- Prus B., *O faraó*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2012.
- Przybycień R., *Wisława Szymborska. 5 poemas*, „Oroboro” 2005, t. 4.
- Sapkowski A., *A espada do destino*, tłum. T. Barciński, São Paulo 2012.
- Sapkowski A., *A senhora do lago*, t. 1, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2017.
- Sapkowski A., *A senhora do lago*, t. 2, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2017.
- Sapkowski A., *A torre de andorinha*, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2016.
- Sapkowski A., *Batismo de fogo*, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2015.
- Sapkowski A., *O sangue dos elfos*, tłum. T. Barciński, São Paulo 2013.
- Sapkowski A., *O último desejo*, tłum. T. Barciński, São Paulo 2011.
- Sapkowski A., *Tempo de tempestade*, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2019.
- Sapkowski A., *Tempo do desprezo*, tłum. T. Barciński, São Paulo 2014.
- Schulz B., *Ficção completa*, tłum., posłowie H. Siewierski, São Paulo 2012.
- Schulz B., *Lojas de canela e outras narrativas*, tłum. H. Siewierski, São Paulo 2019.
- Schulz B., *Lojas de canela*, tłum. H. Siewierski, Rio de Janeiro 1996.
- Schulz B., *Sanatório*, tłum. H. Siewierski, Rio de Janeiro 1994.
- Sienkiewicz H., *A ferro e fogo*, t. 1–2, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2004.
- Sienkiewicz H., *O dilúvio*, t. 1–3, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2005.
- Sienkiewicz H., *O pequeno cavaleiro*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2006.
- Siewierski H., *História da Literatura Polonesa*, Brasília 2000.
- Siewierski H., *Jak dostałem Brazylię w prezencie*, Kraków 1998.
- Siewierski H., Souza M.P. de, *A moderna poesia da Polônia (antologia)*, „Poesia Sempre” 2009, t. 30.
- Silva F.R. da, Zaleski R.T.T., *Estado Novo, campanha de nacionalização e a restrição nos processos de sociabilidade étnica entre os polono-brasileiros no Sul do Brasil: União das Sociedades Oswiata*, „Revista Semina” 2017, t. 16, nr 2.

- Souza M.P. de, *Ao vivo, direto do vale de Josafá – algumas reflexões sobre a poesia e a tradução da poesia de Zbigniew Herbert*, „Tradução em Revista (Online)” 2011, t. 1.
- Souza M.P. de, *Contra a música? Um poema de Zbigniew Herbert*. „Contexto” 2004, nr 11.
- Souza M.P. de, *Cyprian Kamil Norwid/Bolesław Leśmian: estranha beleza (apresentação, poemas e notas)*. „Revista Brasileira” 2014, t. 78.
- Souza M.P. de, *Na beleza alheia: poesia polonesa traduzida*. „Belas Inféris” 2012, t. 1, nr 1.
- Souza M.P. de, *O znaczeniu i godności tłumacza według Zbigniewa Herberta* [w:] *Jakże samotny na niepewnej drodze! O tłumaczeniach literatury polskiej*, oprac. J. Pyzia, J.M. Ruszar, Kraków–Warszawa 2019, t. 1.
- Souza M.P. de, *Pura tradução de um lugar: em torno a uma viagem de Józef Baran* [w:] *Literaturas em trânsito, teorias peregrinas*, oprac. I. Jasinski, Curitiba 2016, t. 1.
- Souza M.P. de, *Resposta atrasada às cartas de Emily Dickinson*, „Poesia Sempre” 2010, t. 35.
- Souza M.P. de, *Tadeusz Różewicz: fazer poesia depois de Oświęcim*, „Contexto” 2019.
- Souza M.P. de, *Teatr niepokoju. Studium porównawcze dramaturgii Stanisława Ignacego Witkiewicza i Oswalda de Andrade*, Kraków 2001.
- Souza M.P. de, *Uma descarada janela judia*: Władysław Szlengel, *cronista do Gueto de Varsóvia* [w:] W. Szlengel, *A janela para o outro lado. Poemas do gueto de Varsóvia*, oprac., tłum., przypisy, wstęp P. Kilanowski, Fortaleza 2018.
- Souza M.P. de, *Versões de brinquedo: uma tradução brasileira dos poemas de Julian Tuwim para crianças* [w:] *Tradução e autoria*, oprac. S. de Oliveira Branco, M.R. da Silva Dourado, M.-H.C. Torres, João Pessoa, 2014, t. 2.
- Szczypiorski A., *A bela senhora Seidenman*, tłum. H. Siewierski, São Paulo 2007.
- Szczypiorski A., *Uma missa para a cidade de Arras*, tłum. H. Siewierski, São Paulo 2001.
- Szlengel W., *A janela para o outro lado. Poemas do gueto de Varsóvia*, oprac., tłum., przypisy, wstęp P. Kilanowski, Fortaleza 2018.
- Szpilman W., *O pianista*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2003.
- Szyborska W., *Poemas*, wybór, tłum., wstęp R. Przybycień, São Paulo 2011.
- Szyborska W., *Riminhas para as crianças grandes*, tłum., oprac., wstęp P. Kilanowski, E. Favre, Belo Horizonte 2018.
- Szyborska W., *Um amor feliz*, wybór, tłum., wstęp R. Przybycień, São Paulo 2016.
- Świrszczyńska A., *Eu construía a barricada*, tłum., oprac., wstęp P. Kilanowski, Curitiba 2017.
- Tochman W., *Como se você comesse uma pedra*, tłum. E. Favre, Belo Horizonte–Wenecja 2019.
- Tochman W., *Hoje vamos desenhar a morte*, tłum. E. Favre, Belo Horizonte–Wenecja 2019.
- Tokarczuk O., *Os vagantes*, tłum. T. Barciński, Rio de Janeiro 2014.

Tokarczuk O., *Sobre os ossos dos mortos*, tłum. O. Bagińska-Shinzato, São Paulo 2019.

Tryzna T., *Senhorita Ninguém*, tłum. H. Siewierski, Rio de Janeiro 1999.

Tuwim, oprac. A. Drewno, Warszawa 2013.

Wojtyła K., *Cristo, a Igreja e o mundo – catequeses do Areópago*, tłum. E. Nadalin, São Paulo 2019.